

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2019. – С. 77–83.
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2019. – pp. 77–83.
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.77-83>
hj.chnu.edu.ua

УДК 316.2(091):(477)«1920/1921»

© Ольга Сухобокова* (Київ)

НАУКОВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА РОБОТА Н. ГРИГОРІЄВА В УКРАЇНСЬКОМУ ІНСТИТУТІ ГРОМАДОЗНАВСТВА У ПРАЗІ

Розглядається внесок Никифора Григорієва у створення та діяльність Українського інституту громадознавства (Українського соціологічного інституту) у Празі (1924–1938). Встановлено, що він відіграв важливу роль в його організаційно-науковій діяльності як один з керівників та директор у 1932–1938 рр., а також у практичній науковій роботі як дослідник-суспільствознавець.

Ключові слова: Никифор Григорієв, Український інститут громадознавства у Празі, Український соціологічний інститут у Празі.

Olga Sukhobokova (Kyiv)

SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL WORK OF N.HRYHORYIV IN THE UKRAINIAN INSTITUTE OF SOCIOLOGICAL STUDIES IN PRAGUE

Abstract. *The article is devoted to the consideration of the scientific-organizational and research activity of the outstanding Ukrainian public-political figure and social scientist Nykyfor Hryhoryiv at the Ukrainian Institute of Sociological Studies (Ukrainian Sociological Institute) in Prague.*

The role of N. Hryhoryiv in the development of the Institute is significant from its foundation in 1924 and the end of existence in 1938. With Mykyta Shapoval he was one of its founders, as well as one of the leaders and leading researchers. N. Hryhoryiv was a permanent member of the supreme governing body of the Institute – the Curatorium, he headed it in 1926 and in 1933–1938, he was a director and a scientific council. He solved the administrative and financial problems of the Institute. At the same time, he was the director of the Department of Ethnology and two autonomous institutions of the Institute – the Ukrainian National Museum-Archive and the Ukrainian Workers University. He was also a member of the Department of Sociology and Policy and head of the Study of the Village, held separate courses and a political seminar.

At the same time, N. Hryhoryiv showed himself as a scientist – a sociologist and political scientist, an active researcher. During this period, his scientific interests included the theory of the state, the Ukrainian national-state tradition, national sociology, socio-economic history of Ukraine and socio-political movements in Ukraine, the Ukrainian diaspora in the USA and Canada, international relations and the geopolitical role of Ukraine. The work of the scientist in these directions is considered. During his time at the institute he has prepared several dozen of monographs, articles and reports, which are an important contribution to Ukrainian sociological and political science.

This study is based on the materials of the so-called Prague Archive, in particular the fund of the Ukrainian Institute for Civic Science. Some archival sources are introduced to scientific circulation for the first time.

Keywords: *Nykyfor Hryhoryiv, Ukrainian Institute of Sociological Studies in Prague, Ukrainian Sociological Institute in Prague.*

* к.і.н., доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ph.D., Associate Professor of Department of Foreign Nations Modern and Contemporary History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

orcid.org/0000-0002-4140-3231

E-mail: ol-ha@ukr.net

Діяльність Українського інституту громадознавства (Українського соціологічного інституту) у Празі є однією з цікавих і водночас маловивчених сторінок в історії української міжвоєнної еміграції у Чехословаччині. Одним із підходів у її дослідженні є розгляд внеску окремих персоналій, науковців та керівників у становлення та роботу інституту (далі – УІГ). У пропонованій статті йдеться про одного із його засновників та директорів, голову кураторії в 1926 та 1933–1938 рр. Никифора Григорієва (1883–1953), українського громадсько-політичного діяча, активного учасника Української революції 1917–1921 рр. та міжвоєнної і повоєнної еміграції в Чехословаччині та Америці, першого директора Української служби «Голосу Америки».

Очільники Українського громадського комітету у Празі М. Шаповал та Н. Григорієв відводили УІГ особливе місце у заснованому ними українському культурно-освітньому та науковому осередку в Празі. Він став не лише однією з провідних українських науково-дослідницьких суспільствознавчих установ, а й центром поширення і популяризації наукових знань. А Н. Григорієв поряд з М. Шаповалом відіграв значну роль як в його створенні, так і в функціонуванні, зокрема тривалий час очолював його вищий керівний орган та обидві його автономні структури – Український національний музей-архів й Український робітничий університет.

Попри зростаючу увагу істориків до Празького українського осередку та постаті Н. Григорієва, його робота в УІГ досі не стала предметом окремого дослідження і лише побіжно розглядалася в контексті його громадсько-політичної діяльності. Так, діяльність Н. Григорієва як суспільствознавця певним чином відображена у монографіях Т. Бевз «Н. Я. Григорієв – політик і вчений» та «Українська державність: ідеологія, політика, практика (система народоправства у теоретичних концепціях Н. Григорієва)»¹, втім, основну увагу у них приділено лише його окремим теоретичним побудовам. Так само у дисертації автора цієї статті ця проблема розглядається досить стисло, більш повно – у її монографії². При цьому джерельна база для дослідження є достатньою, включає широке коло архівних матеріалів з так званого Празького архіву, частина яких вперше вводиться до наукового обігу.

Метою даної публікації є висвітлення внеску Н. Григорієва у створення та діяльність УІГ у Празі, а відтак – надання імпульсу ширшому та глибшому дослідженню діяльності інституту.

Ідея заснування УІГ тривалий час виношувалася М. Шаповалом та Н. Григорієвим як суспільствознавцями та політиками – лідерами ЗК УПСР. Вони були переконані, що вивчення суспільних наук і насамперед соціології допоможе створити науково обґрунтовану програму визволення українського народу та знайти оптимальні для українців моделі та способи державного будівництва³. Тому у заснованих ними Українській господарській академії та Українському педагогічному інституті були кафедри соціології, суспільствознавство викладалося на професійних і загальноосвітніх курсах для українських біженців. З листопада 1923 р. діяло створене М. Шаповалом Українське соціологічне товариство, співзасновником та активним учасником якого став Н. Григорієв.

У листопаді 1924 р. управа УГК на чолі з М. Шаповалом та Н. Григорієвим почала роботу зі створення Українського інституту громадознавства у Празі у складі трьох відділів – соціології і політики, економіки, народознавства. Згодом додався відділ правознавства. Вже у листопаді 1925 р. УІГ почав роботу зі студій соціологічного семінару, що працював у складі відділу соціології та політики. Однією з перших доповідей, виголошених на ньому, була доповідь Н. Григорієва «Держава»⁴.

У цілому роль Н. Григорієва у становленні та функціонуванні інституту досить помітна. Він був незмінним членом вищого адміністративно-господарського органу УІГ – кураторії, яку очолював у 1926 р. та у 1933–1938 рр., входив до дирекції і наукової колегії (певний час виконував обов'язки заступника її голови). Як і в інших створених УГК установах, в УІГ на нього покладалося вирішення адміністративно-господарських та фінансових справ. Водночас він очолював відділ народознавства, кабінет вивчення села, політологічний семінар й обидві автономні установи УІГ – Український національний музей-архів (1923–1932) та Український робітничий університет (1927–1931), був дійсним членом відділу соціології і політики та співкерівником бібліотечної справи інституту, вів окремі курси.

Головними завданнями УІГ були дослідження, вивчення та аналіз суспільства і всіх проявів його функціонування, а основним об'єктом дослідження – українське суспільство у контексті

світового суспільного розвитку. Адже, як наголошували фундатори інституту, на той час української соціологічної науки як такої фактично не існувало, й українське суспільство було маловивченим, не дослідженим науково, навіть в описовому плані. УІГ брав на себе також підготовку кваліфікованих наукових працівників у галузі суспільних наук та поширення серед українців соціологічних знань, ознайомлення європейців зі здобутками української соціологічної думки⁵. Це ставило УІГ в ряд головних українських соціологічних центрів, які діяли на еміграції у міжвоєнний період. Це два спеціальних інститути – УІГ та Український соціологічний інститут у Відні, а також Український науковий інститут у Берліні, Український вільний університет у Празі.

Центральне місце у структурі УІГ посів відділ народознавства, очолюваний Н. Григорієвим від створення і до 27 квітня 1927 р.⁶ Про обсяг та важливість покладених на відділ завдань свідчить план його роботи, розроблений Н. Григорієвим: вивчення історії, географії та етнографії сусідніх до українського, інших народів світу, історії поневолених (бездержавних) націй та їх національного відродження, соціальної і культурної історії України, становища національних меншин в різних державах, в Україні та на еміграції, іноземної колонізації України; розробка проблем української історії, які недостатньо або необ'єктивно вивчені; пошук і вивчення у закордонних архівах документів з української історії; видання відповідних матеріалів тощо⁷.

Ці завдання покладалися на дев'ять спеціальних секцій відділу народознавства: загальної географії, антропології, геополітики; етнології; політичної та культурної історії; релігії; мовознавства; науки і винаходів; літератури; мистецтва; особливих завдань (проблеми національних меншин в Україні та української еміграції). Відділу народознавства підпорядковувалися також загальна бібліотека УІГ, музей-архів, термінологічний, мистецький, історичний, літературний та інші семінари.

Хоча практично всі теми відділу входили до кола наукових інтересів Н. Григорієва і раніше, саме в УІГ повністю розкрився його хист суспільствознавця, дослідника загальносоціологічних теоретичних проблем та суто українознавчих – української ментальності, історії, традицій українського державотворення. При цьому набутий раніше дослідницький та популяризаторський досвід, попередні студії з історії та суспільствознавства сприяли глибшому соціологічно-політологічному аналізу тих чи інших явищ і процесів. Проаналізувавши об'ємну наукову спадщину Н. Григорієва, що включає кілька десятків опублікованих та понад сотню неопублікованих монографій, публіцистичних праць, підручників та посібників, умовно можна виокремити кілька основних напрямків досліджень науковця в УІГ.

1. Теорія держави. Проаналізувавши основні теорії генези і розвитку держави, Н. Григорієв зупинився на так званій соціологічній теорії, за якою держава постає специфічною соціальною організацією, що через примус здійснює вище право володіння територією та організовує певний порядок суспільних відносин на своїй території⁸. Розгляду держави у цьому розрізі вчений присвятив праці «Теорія держави», «Розвиток державних форм у різних народів», «Розвиток розуміння держави», «Історія теорій про державу», «Історія державних теорій», «Соціологічне розуміння держави», «Державознавство» у 3-х томах, «Суспільство (ширший курс початків соціології)», «Суспільне життя (основи соціології)»⁹.

2. Українська національно-державна традиція, яку Н. Григорієв виводив з княжої доби, простежуючи її еволюцію до ХХ ст. («Причини державних переворотів на Сході Європи за удільної доби», «Огляд державно-політичної історії України», «Українська національно-державна традиція», «Схема політичного відродження українського народу», «Українська справа», «Політичне відродження України» тощо)¹⁰.

3. Соціально-політична історія України, що розглядалася науковцем як «історія взаємовідносин соціальних груп в їх взаємочинності»¹¹ на кожному етапі: «Причини державних переворотів на Сході Європи за удільної доби», «Історія українського народу до татарської навали», «Роля української шляхти», «Історія українського народу», «Історія селянських рухів», «Суспільний рух в Галичині в сучасному», «Поляки на Україні» та ін.¹²

4. Кореляція поведінки і світогляду індивідуума, а також проблема національного менталітету знайшли висвітлення у його працях «Поведінка і світогляд», «Свідомість і поведінка (нарис з історії поведінки людини)», «Біологічне підґрунтя людських взаємин», «Керування людським життям (соціологічний нарис)», «Етика і соціалізм», «Громадські світогляди (соціологічний нарис)»,

«Боротьба суспільних світоглядів у ХІХ ст. (історично-соціологічний нарис)», «Два світогляди (марксизм і народництво)», «Націографія», «Українська націографія»¹³. Крім підготовки спеціальних доповідей з цих проблем для соціологічного семінару, Н. Григорієв розробив та викладав окремий курс «Основи рефлексології і біхевіоризму»¹⁴.

5. Дослідження міжнародних відносин та розробка програми українського національно-визвольного руху були прямо пов'язані із практичною політичною діяльністю Н. Григорієва. Як досвідчений політик, він добре орієнтувався у світовій політиці, і водночас, як історик та політолог, намагався з'ясувати витоки конфліктів на фундаментальному рівні. Деякі його праці з названої тематики, як-то «Міжнародна політика після світової війни», «Причини міжнародного напруження», могли б і сьогодні стати в пригоді при вивченні історії міжнародних відносин у міжвоєнний період. Він не лише досить точно спрогнозував початок Другої світової війни та можливі альянси в ній, а й розробив концепцію українського національно-визвольного руху напередодні та під час війни¹⁵.

Прикметно, що і націографія – на той час мало розроблена сфера наукового знання – стала одним із головних напрямків науково-дослідницької діяльності Н. Григорієва не лише через зацікавлення суспільствознавця, а більше через практичні завдання, які він ставив перед нею як політик. Оскільки він був переконаним, що у боротьбі перемагає не стільки дужий, як підготовлений, його студії в цій сфері та їх результат у формі науково-популярних праць мали на меті, по-перше, «започаткувати міцну наукову базу для кристалізації українського національного світогляду як підстави української політики», а, по-друге, «допомогти українській молоді й усякому громадянину, що не має під рукою великої української бібліотеки, здобути в короткий час необхідні відомості про українську націю»¹⁶.

З практичною метою Н. Григорієв вивчав й історію та теорію державотворення, вважаючи, що українська політична еліта могла б успішно функціонувати лише переосмисливши досвід національно-визвольної боротьби свого та інших народів. На його думку, тільки добре знаючи теоретичні засади будівництва держави, міжнародних відносин і внутрішньої політики, навчившись захищати національні інтереси, український народ мав би шанс на побудову власної незалежної держави. Тому особливу увагу він приділяв найважливішим етапам державотворення в Україні та їхньому аналізу, зокрема Українській національній революції¹⁷. На окрему увагу заслуговує його фундаментальна праця «Історія війн і революцій на українських землях в роках 1914-1921», над якою він працював з 1923 р., зібравши тисячі аркушів оригінальних архівних документів; лише авторський текст без додатків становив понад 50 друкованих аркушів. Але через брак коштів УІГ так і не вдалося її опублікувати.

Перелічені проблеми Н. Григорієв розробляв в УІГ і на практичному рівні. Зокрема, із 6 грудня 1928 р. він очолював Кабінет вивчення села, створений для теоретичного та описово-прикладного дослідження українського села як важливої складової українського суспільства¹⁸.

Від початку роботи інституту він також керував політичним (за сучасною термінологією – політологічним) семінаром, що діяв як окрема установа відділу соціології і політики. Попри камерність (до 30 учасників на рік), програма семінару була досить насиченою (лише протягом 1928 р. відбулося 20 виступів з доповідями та дискусій) і передбачала вивчення теоретичних проблем політики, тактики політичної боротьби, конкретних питань міжнародної та української політики, політичної техніки, роботи з інформацією тощо¹⁹. Цей семінар дозволяв Н. Григорієву здійснювати апробацію своїх політологічних розробок. Водночас їхні результати він оприлюднював на науково-методологічному семінарі українознавства Л. Білецького²⁰ та щотижневому соціологічному семінарі М. Шаповала, у рамках якого вів систематичні студії «Суспільні групи» і «Теорія держави»²¹.

Цікавим досвідом для Н. Григорієва було його дев'ятимісячне відрядження від УІГ до Північної Америки (1927 – 1928). Крім організаційних завдань, пов'язаних з Українським робітничим університетом, він досліджував форми громадської організації та культурно-просвітницької діяльності українців у США та Канаді. Зокрема, українські громади Едмонтону, Саскатуна, Вінніпега, Нью-Йорка, Бостона, Рочестера, Детройта, Чикаго, Клівленда, Скrentона, Філадельфії та низки інших міст²². Зібрані матеріали стали основою для його окремої книги «Українці в Канаді»²³. Встановити, чи завершив він її написання, не вдалося, але відомо, що після повернення до Праги він опублікував кілька ґрунтовних нарисів про українців у Канаді, а газета «Народна воля» (США) почала публікацію низки його наукових та науково-популярних праць, підготовлених під час роботи в УІГ.

Загалом науково-дослідницька робота Н. Григорієва в УІГ була дуже плідною. У звітах інституту згадано понад 40 підготовлених ним наукових рефератів, виголошених в рамках політичного, соціологічного, українознавчого семінарів. Серед найважливіших варто згадати зокрема такі: «Українська національна вдача», «Традиційні напрямні міжнародних відносин», «Міжнародна складка сил», «Батьківщина, нація, держава», «Нео-маківеалізм», «Соціологічне і юридичне розуміння держави», «Програма М. Драгоманова», «Індивідуалізм та колективізм як засади політичних світоглядів», «Криза марксизму», «Утворення світогляду», «Світогляд і творчість», «Сучасний стан українського визвольного руху», «Криза модерної державної думки в Європі», «Розвиток державних форм у різних народів», «Політичний спектр українського руху», «Простори і кількість сучасного розселення українців», «Націографія як основа політики», «Природні та культурно-суспільні підстави української міжнародної політики», «Націоналізм світовий та український», «Соціологія інтелігенції», «Традиційні засади української політики» та ін.²⁴

Певним визнанням досягнень і авторитету Н. Григорієва як вченого-суспільствознавця стало присвоєння йому наукового ступеня доктора соціології *honoris causa* за одноголосним рішенням наукової ради УІГ 12 грудня 1929 р. Разом з тим його затвердили професором кафедри історії, керівником якої він фактично був з листопада 1925 р.²⁵

Після смерті М. Шаповала у лютому 1932 р. Н. Григорієв увзяв на себе керівництво УІГ до еміграції в США восени 1938 р. На той час його фінансове становище було важким, оскільки з 10 січня 1929 р. уряд Чехословаччини припинив усі асигнування на УІГ. Спроби М. Шаповала та Н. Григорієва утримати інститут та його структури з допомогою добровільних пожертв, у тому числі від американських українців, виявилися марними. Та Н. Григорієв боровся за нього і музей-архів до останнього, шукаючи способи максимально пролонгувати їх існування та зберегти матеріальну базу. Однак у жовтні 1932 р. йому довелося укласти угоду із МЗС ЧСР про передачу матеріалів музею-архіву та бібліотеки УІГ на зберігання Українському історичному кабінету при міністерстві. Водночас УІГ проіснував до окупації нацистами Праги у березні 1939 р.

Отже, участь Никифора Григорієва у роботі УІГ одночасно мала науково-організаційний та науково-дослідницький виміри. Він зумів повною мірою реалізувати свої здібності та потенціал організатора у сфері науки, забезпечуючи функціонування доволі потужної інституції на еміграції. Особливо важливим це було в останній період діяльності інституту, після смерті його харизматичного керівника М. Шаповала та в умовах припинення державного фінансування. Фактично Н. Григорієву вдалося продовжити його існування на десять років. Поряд з тим робота в УІГ дозволила Н. Григорієву як науковцю суттєво розширити та поглибити свої студії з історії, політології, психології та соціології, зробивши доволі вагомий внесок у розвиток українського суспільствознавства.

¹ Т. Бевз, *Н. Я. Григорієв – політик і вчений*. [N.Y. Hryhoriyiv – politician and scientist: a monograph], Київ, ІММБ, 2002, 285 с.; Т. Бевз, *Українська державність: ідеологія, політика, практика (система народоправства у теоретичних концепціях Н. Григорієва)* [Ukrainian statehood: ideology, politics, practice (the system of national law in theoretical concepts N. Hryhoriyiv): a monograph]. – К., ІПіЕНД, 2004, 248 с.

² О. Сухобокова, *Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Н. Григорієва (1883-1953)* [The public-political, cultural and educational activity of N.Ya. Hryhoriyiv (1883-1953)]: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01, Київ, 2008, 266 с.; О. Сухобокова, *Шлях до волі: Никифор Григорієв (1883 – 1953)* [Way to the Will: Nykyfor Hryhoriyiv (1883 – 1953): a monograph], Київ-Вінниця, 2019, 608 с.

³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3801 Український громадський комітет в Празі (Чехословаччина), оп. 1, спр. 550 *Наукові твори професури соціологічних наук та коректура їх*, арк. 118.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 550, арк. 110зв.; Український інститут громадознавства in «Нова Україна», 1925, вип. 7-8, с. 140.

⁵ ЦДАВО України, ф. 3793. Український інститут громадознавства в Празі (1923 – 1939 рр.), оп. 1, спр. 117 *Статут Українського інституту громадознавства, Музею-Архіву, Українського робітничого університету та правила добору і підвищення наукового персоналу Українського інституту громадознавства в Празі*, арк. 1.

⁶ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 1. *Протоколи засідань організаційного комітету інституту громадознавства*, арк. 5; ф. 3801, оп. 1, спр. 550, арк. 118.

⁷ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 1, арк. 9-9 зв.; *Програма праці відділу народознавства* [Program of work Department of Ethnology] in «Хроніка Українського Інституту Громадознавства в Празі», 1925, вип. 1-2, с. 7-8.

⁸ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 43 *Звіт з діяльності інституту з квітня 1926р. до листопада 1928 р.*, арк. 9зв.

⁹ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 242. *Звіти дирекції Українського соціологічного інституту та проект програму високо шкільних курсів при Українському інституті громадознавства. 1936-1937 рр.*, арк. 2-3; Н. Григоріїв, *Державознавство*, т. 1, *Історія державотворення і державопізнання* [State Science, t.1, History of state-building and stateknowledge], Прага, 1936.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 242, арк. 2-3; Н. Григоріїв, *Наша позиція самостійна* [Our position is independent], Прага, 1927, 25 с.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 43, арк. 9зв.

¹² ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 121 *Звіти з діяльності Інституту та його установ за 1928-1929 рр.*, арк. 10зв., 23зв.; спр. 231 *Копія звіту з праці Українського соціологічного інституту на 1934/35 рр.*, арк. 1-2; спр. 242, арк. 2-3.

¹³ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 121, арк. 10зв., 23зв.; спр. 231, арк. 1-2; Н. Григоріїв, *Основи національного знання* [The basics of national studies], Вінніпег-Манітоба, 1940, 71 с.; Н. Григоріїв, *Українська національна вдача* [The Ukrainian national character], Вінніпег-Манітоба, 1941, 61 с.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 43, арк. 15.

¹⁵ О. Сухобокова, *Никифор Григоріїв про Україну в системі міжнародних відносин напередодні та під час Другої світової війни* [Nykyfor Hryhoriiv about Ukraine in the system of international relations on the eve and during the Second World War] in «Український історичний журнал», 2006, вип. 3, с. 95-111.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 319 *Рукопис праці Н.Я. Григорієва «Українська націографія»*, ч.1. 1933р., арк. 2, 3а.

¹⁷ Н. Григоріїв, *Українська боротьба за державу в роках 1917–1920.*, II. Чому українці не вдержали своєї держави [Ukrainian struggle for the state in the years 1917-1920, II. Why did not Ukrainians keep their state], Скрентон, 1934, 47 с.; Н. Григоріїв, *Спогади «руйніника» про те, як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату* [Memories of the “destroyer” about how we destroyed the prison of nations, and how built own house], Львів, 1937, 262 с.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 41 *Копії протоколів та постанов дирекції Українського інституту громадознавства*, арк. 59.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 121, арк. 8, 10.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 121, арк. 11.

²¹ *Український інститут громадознавства* [Ukrainian Institute of Cognitive Science] in «Нова Україна», 1925, вип. 7-8, с. 141.

²² ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 43, арк. 26 зв.

²³ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 315 *Лист Н.Я.Григорієва про подорож до Америки*, арк. 1-3.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 44 *Тези докладів членів Українського соціологічного інституту та списки присутніх на семінарах*, арк. 21-24, 26-27, 28; спр. 121, арк. 10-10зв., 11.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 153 *Протоколи засідань наукової колегії Українського соціологічного інституту*, арк. 7.

Reference

1. T. Bevez, N. Ya. Hryhoriiv – polityk i vchenyi, Kyiv, IMMB, 2002, 285 s.; T. Bevez, *Ukrainska derzhavnist: ideolohiia, polityka, praktyka (systema narodopravstva u teoretychnykh kontseptsiiakh N. Hryhoriieva)*. – K., IPiEND, 2004, 248 s.
2. O. Sukhobokova, *Hromadsko-politychna ta kulturno-prosvitnytska diialnist N. Hryhoriieva (1883-1953): Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01*, Kyiv, 2008, 266 s.; O. Sukhobokova, *Shliakh do voli: Nykyfor Hryhoriiv (1883 – 1953)*, Kyiv-Vinnytsia, 2019, 608 s.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy, f. 3801 *Ukrainskyi hromadskyi komitet v Prazi (Chekhoslovachchyna)*, op. 1, spr. 550 *Naukovi tvory profesury sotsiolohichnykh nauk ta korektura yikh*, арк. 118.
4. TsDAVO Ukrainy, f. 3801, op. 1, spr. 550, арк. 110zv.; *Ukrainskyi instytut hromadoznastva in «Nova Ukraina»*, 1925, vyp. 7-8, s. 140.
5. TsDAVO Ukrainy, f. 3793. *Ukrainskyi instytut hromadoznastva v Prazi (1923 – 1939rr.)*, op. 1, spr. 117 *Statut Ukrainskoho instytutu hromadoznastva, Muzeiu-Arkhyvu, Ukrainskoho robitnychoho universytetu ta pravyla doboru i pidvyshchennia naukovoho personalu Ukrainskoho instytutu hromadoznastva v Prazi*, арк. 1.
6. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 1. *Protokoly zasidan orhanizatsiinoho komitetu instytutu hromadoznastva*, арк. 5; f. 3801, op. 1, spr. 550, арк. 118.

7. ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, spr. 1, ark. 9-9 зв.; Програма праці відділу народознавства in «Хроніка Українського Інституту Громадознавства в Празі», 1925, вип. 1-2, с. 7-8.
8. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 1, ark. 9-9 zv.; Prohrama pratsi viddilu narodoznavstva in «Khronika Ukrainskoho Instytutu Hromadoznavstva v Prazi», 1925, vyp. 1-2, s. 7-8.
9. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 242. Zvity dyrektzii Ukrainskoho sotsiologichnoho instytutu ta proekt prohramu vysoko shkilnykh kursiv pry Ukrainському instytuti hromadoznavstva. 1936-1937 rr., ark. 2-3; N. Hryhoriiv, Derzhavoznavstvo, t.1. Istoriia derzhavotvorennia i derzhavopiznannia, Praha, 1936.
10. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 242, ark. 2-3; N. Hryhoriiv, Nasha pozytsiia samostiina, Praha, 1927, 25 s.
11. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 43, ark. 9zv.
12. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 121 Zvity z diialnosti Instytutu ta yoho ustanov za 1928-1929 rr., ark. 10zv., 23zv.; spr. 231 Kopiiia zvituv z pratsi Ukrainskoho sotsiologichnoho instytutu na 1934/35 rr., ark. 1-2; spr. 242, ark. 2-3.
13. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 121, ark. 10zv., 23zv.; spr. 231, ark. 1-2; N. Hryhoriiv, Osnovy natsioznannia, Vinnipeh-Manitoba, 1940, 71 s.; N. Hryhoriiv, Ukrainska natsionalna vdacha, Vinnipeh-Manitoba, 1941, 61 s.
14. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 43, ark. 15.
15. O. Sukhobokova, Nykyfor Hryhoriiv pro Ukrainu v systemi mizhnarodnykh vidnosyn naperedodni ta pid chas Druhoi svitovoi viiny in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», 2006, vyp. 3, s. 95-111.
16. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 319 Rukopys pratsi N.Ia. Hryhoriieva «Ukrainska natsiohrafia», ch.1, 1933, ark. 2, 3a.
17. N. Hryhoriiv, Ukrainska borotba za derzhavu v rokakh 1917–1920., II. Chomu ukraintsi ne vderzhaly svoiei derzhavy, Skrenton, 1934, 47 s.; N. Hryhoriiv, Spohady «ruinnyka» pro te, yak my ruinuvaly tiurmu narodiv, a yak buduvaly svoiu khatu, Lviv, 1937, 262 s.
18. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 41 Kopii protokoliv ta postanov dyrektzii Ukrainskoho instytutu hromadoznavstva, ark. 59.
19. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 121, ark. 8, 10.
20. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 121, ark. 11.
21. *Ukrainskyi instytut hromadoznavstva in «Nova Ukraina», 1925, vyp. 7-8, s. 141.*
22. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 43, ark. 26 zv.
23. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 315 Lyst N.Ia.Hryhoriieva pro podorozh do Ameryky, ark. 1-3.
24. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 44 Tezy dokladiv chleniv Ukrainskoho sotsiologichnoho instytutu ta spysky prysutnykh na seminarakh, ark. 21-24, 26-27, 28; spr. 121, ark. 10-10zv., 11.
25. TsDAVO Ukrainy, f. 3793, op. 1, spr. 153 Protokoly zasidan naukovo kolehii Ukrainskoho sotsiologichnoho instytutu, ark. 7.